

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Törlések és törlés nélküli variációk

Az újraírás nyomai egy Babits-vers születésének endogenetikus¹ folyamatában

Bevezetés

Az *újraírás* fogalmának többféle, egymástól látszólag független jelentése lehetséges. Mást jelent, amikor egy klasszikus mű újraírásáról beszélünk egy művészeti adaptáció során (például egy regény színházi bemutatója vagy irodalmi műből készült filmforgatókönyvek esetében) vagy olyan intertextuális közegben, mint ahogy például James Joyce *Ulyssese* újraírja az azonos című homéroszi eposzt, vagy Babits Mihály a bibliai *Jónás könyvét*. Ettől nem egészen idegen megközelítés, amikor a műfordítást mint az eredeti szöveg újraírását határozzuk meg, ahogy teszi ezt például André Lefevere.² Az újraírás fogalmát ezentúl használják nem irodalmi művekre vonatkozóan is, amikor egy társadalmi jelenség, például egy csoportidentitás narratívájának megújításáról vagy átfogóbb értelemben a *történelem újraírásának* lehetőségéről vagy jogáról beszélnek. Ez nem szükségszerűen kapcsolódik a szépirodalomhoz, de az újraírni kívánt jelenség vagy akár maga az újraírás folyamata is gyakran irodalmi szövegekben ragadható meg, vagy kifejezetten azokon keresztül történik. Végezetül, szűkebbre vonva a vizsgálat fókuszát, egy adott írásfolyamat részeként is megragadhatjuk az újraírást, mégpedig az írás-újraírás dialektikájában, mely értelemszerűen – csakúgy, mint a fentebbi esetekben – magában foglalja az újraolvasás metódusát is. Az újraírás a professzionális írásktatás egyik kulcsfogalma, mely ebben az értelemben átfogja

1 | Az endogenezis fogalmát Pierre-Marc de Biasi meghatározása szerint értem: „Az endogenezis egy spontán folyamat viszonylagos autonómiáját tárja elénk, melynek során az írás a bensőségesség kifejeződéseként kizárólag a nyelv eszközeire, az író képzeletvilágára és esztétikai döntéseire hagyatkozva bontakozik ki”. Pierre-Marc de Biasi: Az intertextualitástól az exogenezisig. *Helikon: Irodalom- és Kultúratudományi Szemle* 67. évf. 2021/1. 30–53. 39. (A továbbiakban de Biasi: *Az intertextualitástól*)

2 | André Lefevere: *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. Routledge, London 1992. (Translation Studies)

a szövegalkotás egészét a kisebb javításoktól a nagyobb, szerkezeti módosításokig.³ Az újraírás valamennyi fentebb jelzett jelentésében közös, hogy úgy hoz létre valami minőségileg újat, hogy közben megőrzi viszonyát a régihez is.

Az alábbiakban leginkább ez utóbbi jelentéshez kapcsolódom, azzal a nyilvánvaló különbséggel, hogy nem egy majdan elkészülő írás létrehozásának sikerességét biztosító folyamatról vagy módszerről fogok beszélni, hanem a költői hagyatékban fennmaradt, az alkotásfolyamat különböző aktusainak nyomát őrző írás vizsgálata során próbálom meg feltárni a műgenezis különböző állomásait, és ezzel együtt igyekszem szemléltetni a saját szöveg újraírásának lehetőségeit. Konkrétabban: egy Babits-vers, a költő életében publikálatlan *Reggeli szél* keletkezésének különböző fázisain keresztül szeretném bemutatni, hogy a különböző kéz- és gépiratokon milyen nyomai fedezhetők fel a szerzői újraírásnak, és mindez hogyan illeszkedik a szöveggenezis folyamatába. Nem fogok tehát az újraírás fogalmának minden fentebb jelzett jelentésére reflektálni, de az alaptapasztalat a szöveg változékonysága és többféle verzióban való létezése, melyre John Bryant a *fluid text* koncepcióját megalkotta, s mely mint általános jelenség lényegében egyaránt vonatkoztatható valamennyi fentebb jelzett irodalmi és társadalmi jelenségre.⁴ Bryant egy másik tanulmányában úgy véli:

A szöveg fejlődik. A szövegfejlődés folyamata azonban láthatatlan. A szerzők átdolgoznak, a szerkesztők beavatkoznak vagy cenzúráznak, az olvasók befogadják, lefordítják, adaptálják, idézik és félreidézik; de ezek az újraírási aktusok, amelyek új változatokat hoznak létre, elvesznek.⁵

Tanulmányomban ennek az elveszett, de a fennmaradt szövegváltozataiban nyomokat hagyó újraírási aktusnak a rekonstruálására teszek kísérletet. Munkám diszciplináris keretét a genetikus kritika adja, melynek kutatási területe a konkrét dokumentumokban realizálódó alkotási folyamat vizsgálata,⁶ ennek meghatározó mozzanataként értelmezhetjük az újraírást. A francia eredetű genetikus kritika modern kéziratok vizsgálatából alakult ki, s ezeknek a nyomtatott mű szempontjából ún. *avant-texte*-eknek (magyarul előszövegnek) nevezett dokumentumoknak a feldolgozását, átírását és kiadását végezte, illetve végzi. Az alábbiakban én is leginkább ehhez a kutatási irányhoz kapcsolódom, de meg kell jegyezni, hogy az utóbbi években – nem utolsósorban talán éppen John Bryant *fluid text*-koncepciójának hatására – a genetikus kritika is kiterjesztette vizsgálódási területét a nyomtatás utáni szövegalkulás folyamataira is.⁷ Erre Babitsnak az életműve is szolgálhat tanulságos példakkal,⁸ aki pedig az

3 | Vö. Jeannette Harris: Rewriting. A Note on Definitions. *Rhetoric Review* 2. évf. 1984/2. 102–104. 102.

4 | John Bryant: *The Fluid Text. A Theory of Revision and Editing for Book and Screen*. University of Michigan Press, Ann Arbor 2005. (Editorial Theory and Literary Criticism) (A továbbiakban Bryant: *The Fluid Text*)

5 | John Bryant: Rewriting „Moby-Dick”. Politics, Textual Identity, and the Revision Narrative. *PMLA* 125. évf. 2010/4. 1043–1060. 1043.

6 | Vö. Dirk van Hulle: *Genetic Criticism. Tracing Creativity in Literature*. Oxford University Press, Oxford 2022. 10.

7 | Uo. 14–16.

8 | Gondoljunk például a *Fortissimo* viszontagságos kiadástörténetére (erről bővebben: Szénási Zoltán: *Textológia és interpretáció. Filológiai és szövegkritikai vizsgálódások Babits Mihály 1916 és 1920 között keletkezett versei kapcsán*. Universitas, Bp. 2022. 225–251.) vagy a *Nyugtalan-ság völgye* kötet megjelenésével

egyszer már megjelent művein, különösen a versein, az újrakiadás alkalmával (melyet potenciálisan szintén megelőző újraolvasás és -írás aktusa) csak minimális, legfeljebb a címadást, a központosítást és a magán- vagy mássalhangzó-hosszúság jelölését érintő módosításokat hajtott végre.⁹

Babits hagyatéka minden szempontból tanulságokkal szolgálhat a költői életmű genetikus megközelítése számára, hiszen a kéziratos hagyatékat feldolgozó katalógus több mint 1300 verskézirátát tartja számon.¹⁰ Ezek többsége olyan, a szövegfejlődés különböző fázisaiban (fogalmazvány, töredék, tisztázatlan) fennmaradt, ceruzával vagy tollal lejegyzett írás, mely Babits életében nem jelent meg, de nyomtatásban publikált művei közül is legtöbbször ismerjük egy vagy több előszövegét. Babits ugyanis azok közé az alkotók közé tartozott, akik tudatában voltak kézirataik jelentőségének, ami azonban nemcsak azt jelentette, hogy megőrizte azokat az utókor számára, hanem gyakran el is ajándékozta barátainak. Halála után 1952-ben kerültek be megmaradt kéziratai az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába, de jelentős anyagot őriz az MTA KIK Kézirattára (idekerültek Szabó Lőrinc és Komjáthy Aladár hagyatékával együtt a nekik ajándékozott kéziratok), a Petőfi Irodalmi Múzeumban és a költő szülőházából kialakított Babits-émlékházban (Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd) található még nagyobb számú kéz- és gépiratok, de ezenkívül számos, részben ismeretlen és aukciókon időről időre feltűnő darab magángyűjtők birtokában van.

A *Reggeli szél* című vers, melyen szemléltetni szeretném, hogy az újraírás metódusa milyen szerepet játszik a szöveggenézis folyamatában, több szempontból is érdekes. Egyrészt azért, mert – miként alább látni fogjuk – az első lejegyzett soroktól a gépiratos tisztázati eltelet körülbelül négy év, ami ugyan nem példa nélküli Babits költői gyakorlatában, de az általam vizsgált alkotói periódusában, 1916 és 1920 között nem is különösebben gyakori. A másik érdekessége a versnek a PIM-ben őrzött gépiraton található rájegyzésből adódik. A Mikes Lajosnétól származó fólión a következő olvasható: „Érkezett: 1920. I. 30. Elfogadva”. A dátum jelzi az időpontot, mellyel a keletkezéstörténet előszövegfejlődése lezárult, és valószínűsíti, hogy egy lapnak, feltehetően a Mikes Lajos érdeklődési körébe tartozó *Az Est* Lapok valamelyikének küldhette el Babits a verset, amelyet a szerkesztő el is fogadott. Ezt erősíti a Babits-hagyatékban fennmaradt gépirat is. Ezen Török Sophie kézírásával a „Szemle” szó olvasható, mely valamilyen módon szintén a publikálás tényére utalhat, mivel ez szerepel a Illyés Gyula és Török Sophie által 1945-ben kiadott *Babits Mihály összes művei* kötetből kihagyott versek között publikált változat alatt is, a megjelenés további adatai nélkül.¹¹ Jelenleg azonban nem ismerjük a vers nyomtatott változatát, és a

kapcsolatos nyomdai problémákra (erről: Szénási Zoltán: *Lucifer a nyomdagépben. A Nyugtalan szél* kiadástörténete. In: *Gondos elmerülés a részletekben. Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai kérdéseiről* 2. Szerk. Major Ágnes, Mátyus Norbert és Szénási Zoltán. Reciti, Bp. 2023. 105–130.)

9 | Érdekes kivétel ezalól a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé „értelemgondozói” átdolgozása. Kosztolánczy Tibor–Nemeskéri Erika: „Sokszavú herold”. *Magyar költő kilencszáztizenkilencben. Irodalomtörténet* 97. évf. 2016/2. 138–163.

10 | Cséve Anna–Kelevész Ágnes–Melczér Tibor–Nemeskéri Erika: *Babits Mihály kéziratai és levezetése. Katalógus. Levezetés*. I. Petőfi Irodalmi Múzeum–MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp. 1993.

11 | Babits Mihály: *Összes művei*. Szerk. Illyés Gyula–Török Sophie. Franklin, Bp. 1945. 538–539. A *Kihagyott versek* közé sorolt legtöbb mű alatt a megjelenés pontos helye, évszáma és a lapszám is szerepel.

bibliográfia tételei között sem szerepel a műnek lapban való megjelenésére vonatkozó adat.¹² A *Reggeli szél* tehát minden bizonnyal kilépett az írásnak abból a bensőséges közegéből, melyre Pierre-Marc de Biasi fentebbi idézete is utal, de valamilyen oknál fogva nem jutott el szélesebb közönséghez.

A kéz- és gépiratok leírása és keletkezésük időrendje

Ezzel együtt is azt kell mondanunk, hogy a Babits-filológia kedvező helyzetben van, hiszen rendelkezésünkre áll a publikált életművet és a róla készült irodalmat 1990-ig összegző bibliográfia, valamint a kéziratos hagyatékot feldolgozó négykötetes kézirat-katalógus. A kritikai kiadás készítésekor – mely ennek a tanulmánynak a kutatási háttérét adja – mindkettő nélkülözhetetlen kézikönyvnek tekinthető, utóbbi a kéziratos anyag összegyűjtésének és rendszerezésének az alapját jelenti. Ugyanakkor az anyag szövegkritikai feldolgozása során az is nyilvánvalóvá vált, hogy a kézirat-katalógus számos adata pontosításra (más szóval újraírásra) szorul. A *Reggeli szél* esetében két kéziratot és két gépiratot tart számon, és mindegyik keletkezési idejét 1920. január 30. előttre teszi. A datálás alapja nyilvánvalóan a PIM-ben őrzött gépiraton található dátum. Ez a meghatározás önmagában véve helyes, viszont a katalógus a *Reggeli szél* két fogalmazványát is különálló tételként, önálló címen közli, tehát nem azonosítja a vers kézirataként. Ezek közül az egyikben megtalálható az *Alkalmi vers* egy részletének fogalmazványa,¹³ amely alapján a főlíon található kéziratokat az 1916. év elejére (január–február) tehetjük, míg a másik Babitsnak az 1917. október 30-i dátummal kiállított, sakk-köri belépőjén maradt fenn, tehát feltehetően ez után a dátum után keletkezhetett valamikor. Ahhoz tehát, hogy a *Reggeli szél* keletkezéstörténete kapcsán az újraírás módszerét vizsgáljuk, négy kézirat áll rendelkezésünkre. A vers két gépirata elképzelhetően egy időben keletkezett akkor, amikor Babits a verset publikálás céljából írógépen letisztázta, az ékezetek ceruzairású javításai, valamint a 34–35. sorokban beszúrt zárójelek megegyeznek, és a gépírás is azonos, de a g₂ halványabb, ez lehet az indigomásolat.

A kéziratok részletes leírása azért lényeges, mert az írás közvetlen kontextusa alapján tudjuk a művek keletkezési idejét meghatározni. A főlíonokon szereplő dátumokon kívül a vizsgált kézirattal együtt a dokumentumon olvasható más fogalmazványok is információval szolgálhatnak a keletkezés datálásához, de – mint látni fogjuk a k1 kapcsán – a főlíon mint anyagi hordozón megfigyelhető fizikai közelségnek a különböző művek genezisének összekapcsolódására vonatkozó tanulságai is lehetnek. A k1-gyel egy főlíon található *Alkalmi vers*hez hasonlóan a k4 datálásában is az [*Olyan tavasz ez...*] kezdetű vers töredéke van segítségünkre, melynek keletkezési idejét – másik szövegváltozata alapján – 1919 tavaszára tehetjük. A kéziratok legalább házzávetőleges datálása pedig a műgenezis folyamatának, azaz jelen esetben az újraírások diakrón

12 | *Babits Mihály bibliográfia*. Szerk. Stauder Mária–Varga Katalin. Argumentum–Magyar Irodalom Háza–MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp. 1998. (XX. Századi Magyar Írók Bibliográfiái)

13 | *Az Alkalmi vers a Nyugat* 1916. április 1-i számában jelent meg, a keletkezése Babits vallomása alapján 1916 márciusára datálható. Kelevéz Ágnes: Babits vallomása Szilasi Vilmosnak versei keletkezéséről. *Irodalomtörténeti Közlemények* 98. évf. 1994/5–6. 743–757. 757.

sorozata szempontjából lényeges, mely ez esetben az első *Reggeli szél*hez köthető sorok lejegyzésétől, tehát feltehetően az 1916. év elejétől az 1920. januári gépiratos tisztaztig tart, tehát természeténél fogva egy olyan időben előre haladó teleologikus rendbe szerveződik, mely az első fogalmazványtól a publikálásra kész műig vezet.

Rövidítés	Jelzet	Leírás	A keletkezés ideje
k1	OSZK Fond III/1969. 80.	A fólió rektóján keresztben ceruzairású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón és a verzón elmosódott verstöre-dékek láthatók. A rektóra írja Babits az <i>Alkalmi vers</i> című költemény ceruzairású fogalmazványrészletét, valamint keresztbe a <i>Béke!</i> című fogalmazványt. A rektóra – talán levélírás szándékával – Babits tintával címezést is írt a <i>Nyugat</i> szerkesztőségének.	1916. év eleje
k2	MTA Ms 4699. 38.	A kétfóliós papír 2. fóliójának verzóján olvasható ceruzairású fogalmazványrészlet áthúzva aláírás nélkül. A fóliók rektóján és verzóján több kiadatlan versfogalmazvány és egyéb feljegyzés található.	1916. év eleje
k3	OSZK Fond III/1862.	A fólió verzóján ceruzairású fogalmazvány. A rektón Babits nevére 1917. okt. 30-án kiállított sakk-köri belépő nyomtatott szövege.	1917. 10. 30. után
k4	MTA Ms 4699. 42.	A fólió rektóján áthúzott ceruzairású fogalmazvány. A rektón még több egyéb feljegyzés is található. A verzón az [Olyan tavasz ez...] kezdetű vers fogalmazványának részletei találhatók.	1919. tavasz
g2	PIM V. 537.	A fólió rektóján gépirású tisztaztat, aláírás ceruzával: Babits Mihály. A fólió jobb felső sarkában bélyegzővel, ill. ceruzairással: „Érkezett: 1920. I. 30. Elfogadva”.	1920. 01 30. előtt
g2	OSZK Fond III/1698. 6.	A fólió rektóján gépirású tisztaztat, aláírás ceruzával: Babits Mihály. A rektón Török Sophie kézírásával: „Szemle”. A verzón Babits kézírásával: „ <i>Reggeli szél</i> (mint kunok-üzte...)”, valamint Török Sophie-nak Babits néhány „kihagyott versére” vonatkozó feljegyzései.	1920. 01 30. előtt

A vers gépiratok alapján megállapított főszövege a következő:

1.
Mint kúnok-üzte bús legény,
szórtam a kincseket mögém,
és addig szórtam balgatag:
most már maguktól hullanak.

5 Itt egy darab, ott egy darab:
lassankint minden elmarad!
s hiába hintem, egyre jó,
üldöz a vén kun, az Idő.

2.

Beteg szeretnék lenni már.

10 Ugy fáj az hogy semmi se fáj!

Ha semmi más: e semmi fáj!

Beteg szeretnék lenni már.

Ó jójj Kór, oltsd ki bágyatag

kézzel a gyertyás vágyakat,

15 s mint vén egyházfi, csöndbarát,

zárd el a szentély ajtaját!

Feledni hogy még van remény,

egy szelid ágyba fekszem én:

maradj, Remény, te vén csaló!

20 Nekem a szelid ágy való.

Ne mulattasson semmi más,

csak ami képet fest a láz

vagy zenét a csönd ujja sző,

amíg a végső óra jó.

25 Valaki akit szeretek,

kezemet akkor fogja meg,

és addig ne eressze el,

míg érzi hogy az ere ver.

De mikor elhallgat az ér,

30 s fehér lesz, olyan törtfehér

a kéz, mint hervadt líliom,

fektesse végig ágyamon.

És mondja: „Mit az Ég adott

(Mint a virág a harmatot,

35 ha reggel szelében meging)

könnyelmű kéz! elszórta mind.

„Hadd fonnyadjon hát szárazon!”

Mondja, s ne sirjon már azon!

Menjen el, s törve, hagyjon ott

40 mint a szél a liliomot.

Törlések és törlés nélküli variációk

A k1-en a *Reggeli szél* 9–10. és 25–28. sorának variánsai találhatók. Elsőként a 9–10. sorokat jegyezhetjük le Babits, a 10. ceruzairása részben olvashatatlan. Az utána lejegyzett és szintén nehezen kibetűzhető sor szintaktikailag illeszkedik ahhoz a sorváltozathoz, amelyet k2-n és a k4-en, valamint a gépiratokon olvashatunk: „Beteg szeretnék [lenni már?] / mert egészségesen”. A 10. sor variánsát Babits nem törli, de mellé balra ezt írja: „Ugy fáj az hogy semmisse fáj”, mely a mondatzáró írásjelet nem számítva megfelel a k2-n és a gépiratokon szereplő sorváltozatnak. Ez alá jegyzi le a 25–28. sorok fogalmazványát:

V[a]l[a]ki, akit szeretek
kezemet akkor fogja meg
és addig, ne eresze el
míg hallja_{érzi} hogy ere ver

Ez a fogalmazvány is még vázlatos (a versszak első szavának első két magánhangzóját például Babits nem írja ki), de közel áll a véglegeshez, a strófa 4. sorában viszont szintén található egy törlés nélküli variáció, a „hallja” alá Babits az „érzi” szót írja le, anélkül, hogy a korábbiit törölné.

A mi szempontunkból az írásaktusnak ez, a 10 sor esetében is megfigyelhető apró mozzanata különösen érdekes. Babits ugyanis viszonylag gyakran élt ezzel a megoldással az alkotás során, miközben egy-egy szó, szókapcsolat vagy sor legjobbnak gondolt megoldását kereste, de az alkotás adott fázisában még nem tudta eldönteni, melyiket tartsa meg, s ezt majd az újraírás – az adott szövegrész vagy mű újabb szövegváltoztatának előállítása vagy a tisztázat elkészítése – során döntötte el.¹⁴ A fent jelzett dilemmát a *Reggeli szél* esetébe legkésőbb a k4 keletkezésekor feloldotta, hiszen ott a 28. sor már a „míg érzi hogy az ere ver” változatban olvasható. Ez pedig azt jelenti, hogy a két variáns különbségén válik vizsgálhatóvá az újraírás módszere. A vers szövegkritikai feldolgozása során csak az egyes változatok közötti szövegeltéréseket rögzítjük, a szöveggenézis folyamatának további értelmezését jelenti, amikor megvizsgáljuk, hogy az újraírás során a korábban felvetett alternatívák közül miért ezt vagy azt választotta a költő, van-e ennek a mű jelentését befolyásoló következménye. A *Reggeli szél* esetében, úgy látom, az újraírás során meghozott törlés nélküli variációkra vonatkozó döntések csupán az endogenetikus folyamat során végrehajtott „stiláris megformálás”-ok.¹⁵

A k2 a vers 9–12. sorait tartalmazza, illetve egy olyan versszakot, melyet Babits végül kihagyott.

14 | Babits legismertebb háborúellenes versének, a *Húsvét előtt*nek egyetlen fennmaradt fogalmazványában a 3–4. sornak négy variációja született: 1. „bellülről forrva az izgatott / fákkal”; 2. „izgatva forrva az izgatott / fákkal”; 3. „izgatva bellül az izgatott / fákkal”; 4. „forrva bellül az izgatott fákkal”. A szöveggenézis egy későbbi fázisában döntött a 3. változat mellett a költő.

15 | De Biasi: *Az intertextualitástól* 38.

Beteg szeretnék lenni már.
 úgy fáj az hogy semmi se fáj
 ha semmi más, e semmi fáj
 Beteg szeretnék lenni már

Ott künn a gyáva bátorok
 Mint útott^{fásult} gladiátorok
 unják már ontani a vért
 rabon a szégyen életért

Látható, hogy a **k1** két sorát Babits újabb kettővel egészítette ki (pontosabban a 4. sor az első ismétlése), ez a szerzői beavatkozás azt mutatja, hogy a **k1**-hez képest később keletkezett variánsról van szó. A kihagyott strófa, melynek második sorában szintén található egy törlés nélküli variáció, azért is érdekes, mert egyértelműen a háborús kontextusra és ezen keresztül a vers keletkezésének életrajzi hátterére utal. Rákosi Jenő a *Budapesti Hírlap*ban 1915. október 20-án Dunántúli álnév alatt egy megnevezetlen személy levelét idézve kifogásolta Babits még augusztus 16-án a *Nyugat*ban megjelent *Játszottam a kezével* című versének két sorát. A sajtókampány eredményeként 1916 januárjában – tehát a **k1** és a **k2** keletkezésének idején – Babitsot tanári állásából felfüggesztették. A vita során Babitsnak többek között hazafiatlanságát is a szemére vetették, mivel a bírálók szerint – szemben a verssorok által sugallt meggyőződéssel – az állami gimnázium tanáraként a diákjait hazafiságra kellene nevelnie.¹⁶ A versszakot feltehetően ez az életrajzi mozzanat ihlette, csakúgy mint az alatta található, a fogalmazványhoz szervesen nem kapcsolódó feljegyzés: „Patroklos elesett The[r]sytes hazajő”. A két homéroszi alak szembeállításával (Patroklosz az Akhilleusz helyett hősi halált halt barát, míg Thersites rosszindulatú, gúnyolódó és fecsegő figura) azt az ellentmondást fejezi ki, amelyet a fogalmazvány is. Az ezután keletkezett **k3** ezeknek a versszakoknak a variánsait nem tartalmazza, viszont az 1919 tavaszán lejegyzett **k4**-ből – mely lényegében már a teljes vers fogalmazványának tekinthető – a háborúra utaló versszak már hiányzik, feltehetően azért, mert időközben elveszítette valóságreferenciáját, és a részlet újraírása során (minden bizonnyal a **k4** keletkezésekor) a költő az elhagyása mellett döntött.

Babits a **k2**-t két függőleges vonallal áthúzta. Szövegcritikai szempontból nem lényegtelen, de nehezen eldönthető, hogy ebben az esetben pontosan milyen írástusról is van szó. Az áthúzás általában törlést jelent, viszont – éppen az újraírás mozzanatához kapcsolódva – jelezheti azt is, hogy a költő az áthúzott szövegrészt egy másik fólión letisztázta. Ez utóbbit erősíti az is, hogy a **k4**, mely feltehetően a gépiratos változat előtti, utolsó kéziratos fázist képviseli azokon a szövegrészekon, melyeknek van korábbi variánsa, kvázi tisztázatnak tekinthető, bár a betűformálásból ezeken a helyeken is kitűnik, hogy viszonylag gyors lejegyzésről van szó, de törlést vagy beszúrást ezek a szakaszok nem tartalmaznak, viszont két harántírányban megdöntött vonallal Babits a **k4**-et is áthúzza, minden bizonnyal a gépirás elkészítésének munkafázisa során. A **k3** áthúzott, második versszaka különösen is érdekes a genezis szempontjából, mivel – amennyiben a kéziratok keletkezési sorrendjét megfelelően állapítottuk meg – azt

16 | Erről bővebben Szénási Zoltán: *Néma várostrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*. Universitas, Bp. 2018. 154–167.

mutatja, hogy Babits a verszárlatnak többször is nekikezdett. A k3-on ugyanis olvasható a vers 9. és 10. versszaka, viszont közöttük van egy áthúzott strófa, mely nem található meg a gépiratokon, de ha összevetjük a k3-on törölt szakaszt a k4 utolsó versszakával, akkor azt látjuk, hogy utóbbin Babits kísérletet tesz a versszak újraírására, míg a 10. versszakot ebben a szövegváltozatban elhagyja:

k3

Igy kincstelen beitta a föld
a percre-gyémántos gyönyört
S már a virág – mi kár azon? –
maradt meghalva^{elhagyva} szárazon

k4

Elszórja mind s beissza föld
a percig-gyémántos gyönyört
s kifosztva – tűz a Nap vadul^{s szárazon mire jő a nap}
a virág szárazon lehull^{a virág védtelen fonnyad}

Az is előfordulhat persze, hogy egy másik főlíóra jegyezte a gépiratos változat 10. versszakát, ez azonban nem maradt fenn. Az írásképpel szembeállítva a kézirás főlíón való elhelyezkedése is jelzi, hogy a k4-et Babits még nem tisztázatnak szánta. Látható, hogy a lap bal felső sarkában kezdte írni a verset, de az 5. versszakkal elért a lap aljára, ezért a további strófákat a tisztán maradt részekre, a 6. és 10. versszakoknál a főlíót elforgatva, jegyezte le. Egyértelmű, hogy az arab számokkal két részre tagolt kompozíció terve sem született még meg ekkor, és minden bizonnyal címe sem volt még a versnek, viszont a korábban lejegyzett részleteket a költő már bedolgozta a szövegbe. Az írásképet vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a vers első strófája is csupán egy apró javítást tartalmaz, a 2. szó („kúnok”) 2–3. betűjét javítja ugyan Babits, de feltehetően csak azért, mert miután nagy lendülettel kezdett az írásnak, a szót olvashatatlannak ítélte. Elképzelhető tehát, hogy a *Reggeli szél* nyitó versszakának is született még 1916 elején általunk jelenleg nem ismert fogalmazványa. Ezt nemcsak az írásképpel sejteti, hanem az a tény is, hogy a k₁ főlíóján az *Alkalmai vers* 34–35. sorának szövegváltozata és később, a vers továbbírása vagy a tisztázata során elvetett sorok olvashatók. Az *Alkalmai vers* élményháttere azonos a *Reggeli szél*ével, közvetlenül utal a költőt ért támadásokra, 33. sora pedig, melynek variánsa ezen a főlíón nem található, a következő: „Igy jártam én is – nem rege –”. Ez a sor utalhat a *Reggeli szél* 1–4. sorában megidézett jelenetre is, mely feltehetően a Szent László személye köré fonódó mondakörből ered. Hasonló deíxissel él Babits az 1918-ban keletkezett *Előszó* nyitó sorában is, az „Egyszerű megint a versem” kijelentés ebben az esetben minden bizonnyal az *Angyalos könyvben Naiv csömör* címen lejegyzett versre utal, mely még 1910 végén keletkezett, s melyet Babits *Egy verseskönyv epilógusa* címen kívánt megjelentetni a *Nyugatban*, de a már kiszedett vers publikálási szándékát végül visszavonta. A *Szent László pénz*eként ismert történetben a megfutamított kunok szórják maguk mögé a kincseiket, hogy ezzel állítsák meg üldözőiket, de ennek a mondának egy olyan változata is ismert, amelyben a besenyők elől menekülő Szent László teszi ugyanezt. A középkori mondaváltozatoknak ez a kompilációja révén tehát a vers az újraírás bevezetőben jelzett egyik lehetséges jelentésére is példával szolgál.

Összegzés

A keletkezéstörténet folyamatának rekonstruálása a mű fejlődésének bemutatását is lehetővé teszi, és mivel a *Reggeli szél* fogalmazványait hordozó fóliókon a vers néhány részletének több variációja is megfigyelhető, nemcsak a nagyobb kompozíció kialakítását szemléltethetjük, hanem egy-egy részlet újraírásának jellemző mozzanatait is láthatóvá tehetjük. Ebből az is világossá válik, hogy a szöveggenézis teleologikus alakulástörténete ellenére a mű keletkezése nem lineáris folyamat, tehát nem az első sortól az utolsó sorig vezet, hanem egy részlet megszületésén, újraírásán és nagyobb kontextusba helyezésén át – mintegy mozaikszerűen kisebb részekből összerakva a nagyobb kompozíciót – tart a végleges(nek tekintett) vers megszületéséig. Célrányos alakulástörténetről van tehát szó, de nem feltétlenül egy kezdőpontból kiindulva. A *Reggeli szél* jól példázza továbbá Szabó Lőrinc, aki 1919 és 1921 között szoros kapcsolatban állt Babitscsal (1919 decemberétől együtt laktak a Reviczky utcában), megfigyelését is: Babits

[a]pró ceruzavégeket tartott a mellényzsebében, azokat kaparta elő az ujjával, s velük kanyarította korrektúrák hátára, papírdarabokra, levélborítékokra, ami épp akadt, akármire, a verssorait, nyugtalan, elrángatott betűkkel. Hosszú szál ceruzát talán sose láttam a kezében, s töltőtollat is aligha. Rengeteg vers-töredéke volt, és még több maradhatott; sokszor fel is dolgozta őket; némelyik versének több évszám csak egyszerre lehetne a születési dátuma. Ezzel különben minden idősebb költő így van, az ihlet patakjai egybeszakadnak. Ha lendületben volt és jókedvű, igen hamar elkészült komoly költeményekkel éppúgy, mint afféle játék versekkel – mert játékos természet is volt, s ilyenkor derűs –, afféle előre megadott formájú, rímű és tárgyú és sokszor nyilvánosságra hozhatatlan viccversekkel, amilyenekkel, ha öregek, ha fiatalok, mindig és mindenütt bolondoznak a költők.¹⁷

Bár az utóbbi évtizedek irodalomtudományi diskurzusa diszkreditálta azokat a kérdésfeltevéseket, melyek egy irodalmi alkotás életrajzi háttérére vonatkoznak, ugyanakkor a kritikai kiadás készítése során továbbra is a feladataink közé tartozik a művek keletkezési körülményeinek, lehetséges élményháttérének feltárása. A *Reggeli szél* esetében az első fogalmazványok a Babitsot 1915 októbere után ért támadások és retorziók következtében az üldözöttségből fakadó negatív lelki állapot mentális lenyomatai. Az újraírás egyik lehetséges tanulsága éppen az, hogy az 1916. év elején megkezdett vers később hasonló lelki diszpozíció kifejezésére is alkalmas nyelvi formát teremtett. A műgenézisnek ez a mozzanata pedig éppen az elsődleges életrajzi kontextusról való leválást példázza, mely kellő körütekintés és elméleti vértézet nélkül látványos félreértelmezések kiindulópontja is lehet. Köszönhetően annak, hogy Babits életében a *Reggeli szél* publikálatlan maradt, a versnek nem alakult ki olyan értelmezéstörténete, mely ebbe a csapdába beleeshetett volna. Hasonló példával azonban ennek a periódusnak a verstermése is szolgálhat. A *Szálló nap után* című vers a Tanácsköztársaság idején,

17 | Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*. Kiad. Kemény Aranka. Osiris, Bp. 2003. 721.

1919. június 8-án jelent meg a *Vasárnapi Újság*ban, s a kézirat-katalógus – feltehetően a publikálás dátumából kiindulva – a vers fogalmazványa melletti feljegyzéseket Babits egyetemi előadásának jegyzeteként azonosította. Az OSZK Fond III/1818/a/3. főlíó verzóján található értekező prózai fogalmazványok azonban valójában a *Nyugat* 1916. szeptember 1-i számában megjelent *Ma, holnap és irodalom* című kritika részei. Ez azt valószínűsíti, hogy a *Szálló nap után* fogalmazványa még 1916 nyarán keletkezett, a versben megfogalmazott elvagyódás tehát elsődlegesen, keletkezésének eredeti kontextusában nem Babitsnak a Tanácsköztársasággal szembeni ellenérzéseit rögzíti, vagy az 1919. május–júniusi lelkiállapotát tükrözi – ahogy a mű recepciója azt sokáig feltételezte –, hanem a keletkezéstörténet szempontjából eredetileg jóval korábbi érzelemvilág megnyilvánulása. Az újraírások a mű publikálásával nem szükségszerűen befejeződő sorozatának vizsgálata így módon recepciótörténeti szempontból releváns és a művek interpretációjára is kiható következményekkel bírhat. Ugyanakkor a *fluid text* koncepciója oldhatja a teória és a tudományos szövegkiadás praxisa közötti több évtizedes feszültséget is, amennyiben az irodalmi műre nem mint szövegeinek összességére tekint, hanem az azt alakító egyéni és társadalmi erők egyesített energiájára („Work as energy” – ahogy John Bryant könyvének egyik fejezetcíme is sugallja), mely a szerzői, szerkesztői és kulturális átdolgozások, újraírások révén újabb és újabb verzióját hozza létre az irodalmi műnek.¹⁸

Deletions and Variants without Deletions

Keywords: fluid text, genetic criticism, variants, critical edition, Mihály Babits

Different interpretations of the concept of rewriting are possible. The article takes a relatively specific approach to the problem by examining the traces of rewriting in the pre-publication phase of a literary work. The methodological framework of the paper is John Bryant's concept of *fluid text* and the practice of genetic criticism. The work under examination is Mihály Babits' poem *Reggeli szél* [Morning Wind], of which we know four manuscript drafts and two typescripts, but the poem remained unpublished in the poet's lifetime. The study attempts to explore the traces of rewriting in the process of text genesis by analysing authorial modifications to manuscripts, especially deletions and undeleted variations, and draws attention to the possible implications of similar research for the interpretation of works.

18 | Bryant: *The Fluid Text* 112.